

Inleiding: de Bijbel vandaag

De Canadese literair criticus Northrop Frye (1912-1991) schreef over de Bijbel: 'dit enorme, grenzeloze, tactloze boek staat midden in onze culturele erfenis [...] en frustrleert al onze pogingen om het te omzeilen'.¹ In een seculier tijdperk vinden sommigen het wellicht verrassend hoeveel belangstelling er nog steeds te vinden is in de Bijbel, zoals de festiviteiten voor het vierde eeuwfeest van de King James-versie, soms ook de Geautoriseerde Versie genoemd, in 2011 duidelijk aantoonde; zelfs zij die niet geloven in het christendom blijven gefascineerd door het voortbestaan ervan. Gelovigen beschouwen de Bijbel vaak als geïnspireerd door God, met een hoge mate van autoriteit in zaken van geloof en praktijk. Voor niet-gelovigen is de Bijbel een zeer belangrijk document voor onze westerse cultuur: voor tal van lezers blijft het een uiterst interessante verzameling van belangrijke literaire werken. De geschiedenis van die werken, en van de manier waarop ze zijn verspreid en geïnterpreteerd, vormt een centraal onderdeel van de westerse literatuurgeschiedenis.

Dit boek vertelt het verhaal van de Bijbel vanaf het begin in de folklore en mythen van het verre verleden tot aan de tegenwoordige status en interpretatie ervan. Het beschrijft het ontstaan, de overlevering en verspreiding van de Bijbel, en legt uit hoe hij is gelezen en gebruikt vanaf de oudheid tot heden, zowel in de oorspronkelijke talen als in vertaling. Ik hoop dat het onder meer het beeld zal wegnemen van de Bijbel als een heilige monoliet tussen twee zwartleren kaften, en dat het de betekenis doet herleven van een product van een langdurig en intrigerend proces, en de buitengewoon gevarieerde manieren waarop het boek in de loop van de eeuwen is gelezen. Centraal staat

ook hoe moeilijk het is om van de Bijbel tot een religieus geloof te geraken: hoewel jodendom en christendom beweren zich te baseren op Bijbelboeken, kan geen van beide rechtstreeks op de Bijbel worden teruggevoerd. Sterker nog, de Bijbel heeft veel elementen in zich die problematisch zijn voor zowel het joodse als het christelijke geloof. Niet alleen door alom bekende, moreel verwerpelijke aspecten, zoals het uitroeien door God van onschuldige mensen in de verhalen over de Israëlitische verovering van het Beloofde Land, maar ook door de verscheidenheid aan genres (verhalen, profetieën, poëzie), waarvan vele niet bijdragen tot dogmatische definities, en door hun setting in de antieke culturen met tal van elementen die wij niet delen. Tegelijkertijd is het mijn plan aan te tonen dat de Bijbel een belangrijke bron van religieus inzicht is, vooropgesteld dat hij gelezen wordt in zijn oorspronkelijke context en rekening houdend met de omstandigheden waarin hij geschreven is.

De geschiedenis zal noodzakelijkerwijs veel voorgeschiedenis bevatten wanneer ik uitleg hoe Bijbelboeken werden geschreven, aangezien weinige of geen het resultaat zijn van een simpele compositie door één auteur: de meeste vormen een ingewikkelde samenstelling, en sommige zijn geïnspireerd door andere, zodat er in de meer recente boeken elementen van oudere boeken zijn opgenomen. De Bijbel is derhalve op zichzelf al het verslag van een dialoog tussen auteurs en overleveraars van traditie, en bevat in veel van zijn boeken commentaar op veel andere boeken. Het Nieuwe Testament levert vaak commentaar op het Oude, dat vrijwel integraal al werd beschouwd als 'Heilige Schrift' (ik zal de betekenissen van deze bedrieglijk vertrouwde term nader uitleggen) in de wereld waarin het Nieuwe Testament ontstond. De mate waarin het Oude Testament gezaghebbend blijft voor christenen – en als dat zo is, hoe moet het dan gelezen worden naast de nieuwe ideeën die geïntroduceerd werden door Jezus, Paulus en anderen – is een van de belangrijkste vraagstukken in de christelijke theologie, zoals het dat altijd al is geweest. Het Nieuwe Testament spreekt over het Oude Testament als 'door God geïnspireerd' (letterlijk staat er 'door God ingeblazen') in 2 Timoteüs 3:16. Christenen hebben dat idee ook uitgebreid naar de boeken van het Nieuwe Testament. Het is echter niet duidelijk wat de invloed hiervan is op de manier waarop de Bijbel daadwerkelijk functioneert, of wat dat betekent voor

het gezag dat hij uitoeft op gelovigen. De Bijbel 'geïnspireerd' noemen impliceert dat God de hand heeft gehad in het productieproces, maar hoe dat precies gegaan is wordt zelden nader verklaard.

Een volgend doel is de huidige staat van de Bijbelse wetenschap te analyseren. De Bijbel is in de moderne tijd onderwerp van fijnmazig en kritisch onderzoek, en er bestaat een zee aan theorieën over ontstaan, betekenis en status ervan, waarin de argeloze lezer gemakkelijk zou kunnen verdrinken. Het is mijn bedoeling om de huidige consensus voor zover die bestaat te beschrijven, om redelijke opties te bespreken voor controversiële onderwerpen en om gebieden aan te geven waarin we beter ons best zouden kunnen doen.

Afgezien van deze beschrijvende taken poneert het boek ook een stelling: dat de praktijken van religieuze geloofsrichtingen niet direct teruggevoerd kunnen worden op de Bijbel, of het nu gaat om joodse of christelijke godsdienst. Ik zal poneren dat de Bijbel – beschouwd als een verzameling godsdienstige teksten – om tal van redenen onvervangbaar is; dat het christendom in wezen geen Bijbelse religie is, hoewel het pretendeert zich te richten naar een boek dat gezien wordt als één, heilig werkstuk. Op dezelfde wijze is het jodendom, hoewel het de Hebreeuwse Bijbel vereert, ook niet op de Bijbel geënt, zoals alom wordt aangenomen. Misschien is de islam het ideale type boekreligie. In vergelijking daarmee nemen zowel jodendom als christendom aanzienlijke afstand van hun voornaamste heilige tekst. De Bijbel is alles behalve een credo of een 'Belijdenis', zoals de grote protestantse Augsburgse Confessie voor de lutheranen of de Confessie van Westminster voor sommige calvinisten. Het is een mengelmoes van materialen waarvan er maar weinig rechtstreeks de vraag beantwoorden wat er geloofd moet worden. De geschiedenis van de Bijbel is derhalve het verhaal van de interactie tussen de religie en het boek, omdat de twee niet volledig aan elkaar gekoppeld zijn.

Er zijn richtingen in het christendom die beweren dat ze simpelweg 'Bijbels' zijn (geen enkele richting binnen het jodendom beweert dat), maar in werkelijkheid zijn de structuren en de inhoud van het christelijke geloof, zelfs onder christenen die menen dat hun geloof geheel en al gebaseerd is op de Bijbel, anders georganiseerd en verwoord dan de inhoud van de Bijbel. Dit is het duidelijkst te zien in het christelijke fundamentalisme, dat de Bijbel verafgoodt maar hem groten-

deels niet begrijpt.² Fundamentalisten vereren een Bijbel die niet echt bestaat, een volmaakte tekst die volmaakt weergeeft wat zij geloven. De omschrijving van de Bijbel (met uitwassen en al) die volgt, zal noodzakelijkerwijs verontrustende leesstof zijn voor degenen die het boek idealiseren, maar ik zal ook aantonen dat het niet de volledige grondslag is noch kan zijn van zowel het jodendom als het christendom. Op die manier zal ik pleiten voor het kritische onderzoek zoals moderne Bijbelwetenschappers dat verrichten. Zij richten zich op de Bijbel zonder ervan uit te gaan dat alles wat erin staat moet worden beschouwd als gezaghebbend en waar.³

In werkelijkheid bestaan er geen richtingen in christendom of jodendom die op elk punt overeenkomen met de inhoud van de Bijbel. Vaak is die inhoud zelfs in tegenspraak met wat er van de Bijbel gemaakt is en hoe die gelezen wordt. Het christendom kent bijvoorbeeld uiterst belangrijke doctrines, zoals die van de drie-eenheid, die vrijwel volledig afwezig zijn in het Nieuwe Testament; daarentegen kent het Nieuwe Testament uiterst belangrijke ideeën, zoals Paulus' theorie over 'verlossing door genade via het geloof', die zeker tot aan de Reformatie nooit deel uitmaakten van de officiële orthodoxie, en zelfs tegenwoordig niet in de geloofsbelijdenis staan. Op dezelfde manier gaan de ingewikkelde religieuze gewoonten en tradities in het orthodoxe jodendom veel verder dan wat er in de Hebreeuwse Bijbel staat: het verbod bijvoorbeeld om bij dezelfde maaltijd zowel vlees als zuivel te eten, met alle gevolgen voor de inrichting van keukens om te voorkomen dat die twee ooit per ongeluk met elkaar in contact komen, lijkt op Exodus 23:19 ('je mag een geitenbokje niet koken in de melk van zijn moeder'), maar gaat veel verder dan wat de tekst vereist. Wat het jodendom trouwens meestal zelf ook toegeeft.*

De Bijbel is van onschatbaar belang voor zowel jodendom als christendom, maar niet als heilige tekst waarvan op de een of andere manier hele religieuze systemen kunnen worden afgeleid. De inhoud verheldert de oorsprong van christendom en jodendom en verschaft

* Bijbelcitataten komen uit de Nieuwe Bijbelvertaling (NBV), Haarlem 2017, tenzij anders aangegeven. Het is de standaard geworden voor academisch citeren; andere versies worden besproken in hoofdstuk 18.

spirituele principes waarop beide geloven zich kunnen baseren; maar ze legt aan latere generaties geen beperkingen op, zoals een geschreven grondwet doet. Het zijn simpelweg heel verschillende dingen. Het is een vergaarplaats van geschriften, die in diverse stadia van hun ontwikkeling geschapen zijn door beide geloven en die ook mede hebben vormgegeven. Latere generaties gelovigen moeten in positieve, maar ook kritische zin rekening houden met deze ontwikkeling. Religieus gezag toekennen aan zo'n document betekent dat het woord 'gezag' wordt opgerekt. Dat kan men alleen volhouden wanneer men dit boek interpreteert op een heel speciale manier, die verschilt van hoe men andere boeken interpreteert.

Als de heilige tekst van het christendom een mengelmoes is van diverse genres – hoofdzakelijk verhalen, aforismen, gedichten en brieven – betekent dat een groot, complex geheel. Het katholicisme erkent andere gezagsbronnen naast de Bijbel, maar baseert zich principieel op de Bijbel; protestanten ontwikkelen theorieën volgens welke alles wat van belang is voor de godsdienst op de een of andere manier aanwezig is in de Bijbel, en sommigen beweren zelfs dat er niets mag worden gepraktiseerd of geloofd dat niet expliciet wordt gesanctioneerd door de Bijbel. Ik vind dat dit wijst op misbruik van deze teksten. Ze zijn wel degelijk van uitiem belang voor het christelijke geloof, maar kunnen onmogelijk de last dragen die er soms op wordt gestapeld. Het jodendom heeft een subtielere benadering van de Bijbel: terwijl het de Bijbel evenzeer vereert als vele christenen, beweert het niet dat alles in de gepraktiseerde godsdienst Bijbels geïnspireerd hoeft te zijn. Het erkent ontwikkelingen in nieuwe richtingen. Het jodendom heeft zodoende een heilig boek en een samenstel van godsdienstige geloofsrichtingen en -praktijken, maar het is bekend dat die twee niet precies samengaan, ook al worden ze beschouwd als congruent. Dat is misschien wel een beter model om ook het christendom op te vatten dan de gebruikelijke protestantse voorstelling van doctrine en praktijk als rechtstreeks ontleend aan de Bijbel. Deze opvatting laat ruimte tussen de Bijbel en de godsdienst, en maakt het in principe mogelijk dat de Bijbel op zijn eigen merites wordt beoordeeld, en dat een godsdienstig geloof zich kan ontwikkelen zonder er volledig door te worden ingeperkt. De relatie tussen de twee dient voortdurend onderwerp van gesprek te zijn.

De culturele Bijbel

De Bijbel heeft twee verschillende verschijningsvormen in de moderne wereld. Allereerst is de invloed ervan in de westerse samenleving vaag te herkennen in de marge van zowel de populaire als de geletterde cultuur, bijvoorbeeld als bron van citaten en zinspelingen. Journalisten kunnen erop rekenen dat hun lezers de betekenis van een 'David-en-Goliath-strijd' begrijpen, of een verwijzing naar geld als de wortel van alle kwaad, hoewel het publiek misschien niet weet waar de zinspelingen vandaan komen en denkt dat Shakespeare wordt geciteerd. Veel mensen zullen bijvoorbeeld de volgende citaten herkennen:*

- Ben ik mijns broeders hoeder? (Genesis 4:9)
- Een mens leeft niet van brood alleen (Deuteronomium 8:3)
- Zeventig jaar duren onze dagen (Psalm 90:10)
- De goddelozen hebben geen vrede (Jesaja 48:22)
- Het zout der aarde (Matteüs 5:13)
- Parels voor de zwijnen (Matteüs 7:6)
- Geen plaats in de herberg (Lucas 2:7)
- De boven ons gestelden (Romeinen 13:1)
- Liefdewerk (1 Tessalonicenzen 1:3)
- Niemand kan twee heren dienen (Matteüs 6:24)
- De ware jakob (Genesis 27)
- Iemand jonassen (Jona 1:15)
- Wat gij niet wilt dat u geschiedt, doet dat ook een ander niet (Tobit 4:15)

Maar de exacte bron zullen ze niet kennen, en waarschijnlijk al helemaal niet welke betekenis ze hebben in de diverse boeken waarin ze staan. Bijbelse geletterdheid, zoals het soms genoemd wordt, bestaat nog steeds, en onder anderen adverteerders kunnen er gretig gebruik van maken. Denk bijvoorbeeld aan het alomtegenwoordige beeld van

* De vertaler citeert hier uit de Statenbijbel (1637) omdat die in het Nederlands voor tal van staande uitdrukkingen heeft gezorgd.

Eva in allerlei advertenties, en hoe visuele of verbale verwijzingen naar appels, slangen en bomen onmiddellijk worden opgepikt door consumenten.⁴

De Bijbel is niet verdwenen uit de populaire cultuur, zoals vrienden misschien hebben voorspeld en (zoals eerder vermeld) het vierde eeuwfeest van de officiële King James-versie toonde aan in hoeverre die nog steeds in de breedste zin een cultureel referentiepunt is voor veel geletterden, zelfs wanneer het eerder gaat om stijl dan om inhoud (zie ook hoofdstuk 18). Alleen al de Oxford University Press verkoopt op jaarbasis een kwart miljoen Bijbels in de King James-versie.⁵ Het is opvallend hoe vaak atheïsten het boek prijzen, zelfs al distantiëren ze zich van de godsdienstige beweringen erin: Richard Dawkins bevestigt de culturele status ervan en spaart Bijbelwetenschappers voor zijn theologische kritiek,⁶ en Philip Pullman voert campagne om de lessen in Bijbelse geschiedenis en verhalen op scholen te behouden, maar dan wel samen met volksverhalen en mythen.⁷ Pullmans eigen mythologische systeem in de trilogie *His Dark Materials*⁸ is in zekere zin een bewust antichristelijke bewerking van het verhaal van Adam en Eva, waarin het verwerven van zelfkennis en seksueel bewustzijn niet als iets slechts maar als iets goeds wordt voorgesteld. Christelijke exegeten associeerden het soms met het verhaal uit Genesis.

De Bijbel heeft nog steeds grote culturele invloed in de Verenigde Staten, veel meer dan in Europa. Een sterke evangelische traditie op vele maatschappelijke terreinen in Amerika zorgt ervoor dat de Bijbel een zeer prominente rol blijft spelen, zelfs voor niet-gelovigen. Wanneer politici de Bijbel bekritisieren of negeren wordt dat politiek als niet verstandig beoordeeld. Dat betekent niet per se dat mensen in het algemeen ook veel in de Bijbel lezen: het is eerder een icoon dan een onderwerp van studie.⁹ In diverse staten wordt van tijd tot een tijd een 'jaar van de Bijbel' uitgeroepen, bijvoorbeeld in 2012 in Pennsylvania.¹⁰ Ondanks de theoretische scheiding van Kerk en Staat in de vs is de Bijbel een belangrijk publiek symbool voor de in wezen christelijke grondslag van het dagelijkse leven. In Groot-Brittannië, waar gehechtheid aan de Bijbel veel minder sterk is, functioneert het boek nog steeds als heilig voorwerp. Zo zijn veel mensen bijvoorbeeld nog steeds bereid voor de rechter te zweren 'op de Bijbel'. En er zijn speciale, in wit leer gebonden bijbels verkrijgbaar voor bruiden op het altaar.

De Bijbel is nog steeds een bestseller in de meeste Europese landen. Maar hoe meer de aantrekkingskracht van het christendom afneemt, hoe meer de belangstelling voor gedetailleerde studie ervan terugloopt.

De Bijbel in geloofsgemeenschappen

De tweede manier waarop de Bijbel aanwezig is in de moderne wereld is te vinden binnen de geloofsgemeenschappen van christendom en jodendom, waar het boek zijn centrale betekenis behoudt. De afgelopen decennia is binnen het jodendom de belangstelling voor de nieuwe Engelse vertaling van de Tanach (Jewish Publication Society, 1985 en 1999) en de grote Jewish Study Bible enorm toegenomen.¹¹ (Orthodoxe joden bestudeerden doorgaans liever de Talmoed dan de Bijbel, ondanks het aanzien dat de Bijbel natuurlijk geniet binnen het jodendom.) Binnen de praktijk van het christendom heeft de Bijbel zo ongeveer de laatste zestig jaar ook een enorme heropleving gekend. Sinds het Tweede Vaticaans Concilie, in 1962 bijeengeroepen door paus Johannes XXIII om de Kerk te hervormen en te vernieuwen, zijn rooms-katholieken aangemoedigd aan Bijbelstudie te doen. Dit heeft geleid tot nieuwe katholieke vertalingen in de meeste Europese talen, alsmede een wijdverbreid gebruik van Bijbels materiaal (commentaren en handleidingen voor Bijbelstudie), op een schaal die nooit eerder is vertoond in het katholicisme. In de documenten van het Concilie wordt als volgt verwezen naar de Bijbel:

Met moet er dus aan vasthouden dat al wat de geïnspireerde schrijvers of hagiografen beweren door de heilige Geest is beweerd. Daarom moeten we erkennen dat de boeken van de Heilige Schrift de waarheid die God omwille van ons heil in de heilige geschriften heeft willen doen optekenen onwankelbaar, trouw en zonder dwaling leren. Dus 'is de gehele Schrift door God ingegeven en nuttig om te onderrichten, te weerleggen en te verbeteren en op te voeden tot gerechtigheid, opdat de man Gods volkomen zij, toegerust tot elk goed werk' (Timoteüs 3:16-17, Griekse tekst).

Maar aangezien God in de Heilige Schrift door mensen op menselijke wijze spreekt moet de Schriftverklaarder, om te door-

zien wat God ons heeft willen meedelen, aandachtig onderzoeken wat de gewijde schrijvers werkelijk hebben bedoeld uit te drukken en wat God via hun woorden heeft willen bekendmaken.¹²

In de twintigste eeuw nam ook het aantal protestantse kerken toe dat zich expliciet richtte op de Schrift, met name bij diverse stromingen in de pinksterbeweging in het 'oude' Westen en bovenal in Latijns-Amerika, Zuid-Korea en Afrika. Veel van deze kerken kan men beschouwen als conservatief (zelfs fundamentalistisch) in hun houding tegenover de Bijbel: zij zweren bij de absolute waarheid ervan en beweren dat aan elk woord van de tekst goddelijke inspiratie ten grondslag ligt, niet per se woordelijk gedictieerd, maar doordat ze in elk geval de geest van de auteurs zo heeft beïnvloed dat wat zij opschreven precies de tekst was die God aan de Kerk wilde schenken. Wat zij 'liberale Bijbelstudie' noemen – waarin een kritische houding tegenover de Schrift wordt gestimuleerd – wordt door hen beschouwd als dor en oninspirerend, zelfs als godloochenend en in wezen onchristelijk. In Groot-Brittannië en Noord-Amerika nemen de kerken die groeien doorgaans dergelijke conservatieve houding aan tegenover de Schrift. Zij geloven dat het hele christelijke geloof voortkomt uit de Bijbel, die gezien wordt als de enige bron van waarheid en inspiratie. Hieruit volgen minstens vijf principes volgens welke men de Bijbel dient te lezen. Overigens worden deze vaak ondersteund door meer liberale christenen, hoewel in een afgezwakte vorm.

Allereerst beweert men dat we de Bijbel moeten lezen in de verwachting dat wat wij daar aantreffen *waar* is. Voor sommige christenen is de waarheid die gezocht wordt letterlijk en historisch, zodat wat de Bijbelse tekst verklaart voor feitelijk waar wordt gehouden. Maar zelfs velen die dit niet onderschrijven, zijn het ermee eens dat de Bijbel gelezen dient te worden als waar en niet als onwaar. De waarheid die erin is vervat kan soms poëtisch of symbolisch zijn in plaats van feitelijk – en dat geldt vooral voor de liberalere christenen – maar het is geen optie om te suggereren dat wat in de Bijbel staat berust op dwaling. Zelfs als de auteur van Genesis 1-2 niet nauwkeurig beschreef hoelang het duurde voordat God het universum had geschapen, is het nog steeds onaanvaardbaar om te stellen dat hij zich simpelweg vergiste in de gebeurtenissen die hij beschrijft; wat hij schreef moet in een

bepaalde mate waar zijn. Voor sommige Bijbelse conservatieven is het belangrijk te geloven in de chronologie van het Oude Testament, waarin de schepping slechts zesduizend jaar geleden plaatsvond; dat zijn de ‘jonge-aardecreationisten’. Dat leidde met name in de vs tot het verschijnen van Bijbelse themaparken waarin Adam en Eva samen optrekken met dinosaurussen: het Creation Museum in Petersburg, Kentucky, is daar een goed voorbeeld van.¹³

Ten tweede moet de Schrift gelezen worden als zijnde *betekenisvol*. Zelfs wanneer Paulus een kwestie bespreekt die zich tegenwoordig in die vorm niet meer voordoet, maar in de vroege Kerk wel (bijvoorbeeld of christenen vlees mogen eten dat is gewijd aan valse goden, zoals beschreven in Romeinen 14 of 1 Korintiërs 8 en 10), betekent dit niet dat de betreffende tekst niet op onszelf toegepast zou kunnen worden. Het is onze taak, als lezers van de Schrift, om te onderscheiden wat God zegt tegen ons door het opnemen van dergelijke passages in de Bijbel. Omdat de Bijbel canoniek is, dat wil zeggen gezaghebbend, staan er geen passages in die ooit relevant waren maar tegenwoordig niet meer: alles wat geschreven is, staat er om ons te onderrichten.

Alles wat vroeger is geschreven, is geschreven om ons te onderwijzen, opdat wij door te volharden en door troost te putten uit de Schriften zouden blijven hopen.

(Romeinen 15:4)

Het is geschreven om ons, voor wie de tijd ten einde loopt, te waarschuwen.

(1 Korintiërs 10:11)

Wanneer we worden geconfronteerd met een verwarrende of moeilijke tekst is het dus geen optie om te concluderen dat hij tegenwoordig geen enkele relevantie heeft voor ons. Het feit dat de passage ooit is opgenomen in de Schrift betekent dat zij voor eeuwig relevant is voor de christelijke gelovige.

Het principe van relevantie lijkt te zijn ingebouwd in het idee van de Schrift voor de meeste, misschien wel alle, religies die een heilig boek hebben.¹⁴ De vroege christenen geloofden in een nog strengere

versie van relevantie van de Schrift: dat alles relevant was, in de zin dat hun eigen tijd en hun eigen leven in wezen al waren voorspeld in de Schriften van het Oude Testament. Zij waren inderdaad degenen 'voor wie de tijd ten einde loopt'. God had de Schriftschrijvers geïnspireerd om toekomstige gebeurtenissen te voorspellen. Tal van conservatieve christenen nemen dit nog steeds voor waar aan en geloven dat Schriftteksten verwijzen naar de huidige wereldorde, die de auteurs (of God sprekend door hen) in detail hebben voorzien.

Dit is met name te zien in het verschijnsel 'christelijk zionisme', waarin evangelische christenen de staat Israël steunen omdat de terugkeer van de joden naar het Heilige Land een van de voorbodes is van de eindtijd zoals voorspeld in de Bijbel. (Tegelijkertijd proberen ze joden vaak te bekeren tot het christendom, een paradox die joden die blij zijn met steun van christenen voor Israël vaak niet begrijpen.)¹⁵ Deze gebeurtenissen beginnen met de 'wegvoering', het wegrukken van de aarde van de ware gelovigen (samen met de rechtschapen doden, die inmiddels verrezen zijn), en wel wanneer de rampspoed over de aarde komt die voorafgaat aan de terugkeer van Jezus om zijn heerschappij op zich te nemen. De basis hiervoor is 1 Tessalonicenzen 4:17:

Daarna zullen wij, die nog in leven zijn, samen met hen worden weggevoerd op de wolken en gaan we de Heer in de lucht tegenmoet.¹⁶

Er zijn heel wat 'profetieromans' op de markt die over deze thema's gaan. De beroemdste en meest invloedrijke zijn de ongeveer achttien delen in de 'Verlaten'-reeks.¹⁷ Het eerste deel, eenvoudigweg getiteld *Verlaten*, beschrijft de wegvoering die over de hele wereld in één enkel ogenblik plaatsvindt. Vliegtuigen vallen uit de lucht omdat de piloten worden 'weggevoerd', auto's verongelukken en er heerst onafzienbare ellende, maar er zijn ook mensen die beseffen wat er gebeurt en zich bekeren tot het christelijke geloof. De plot is verweven met andere thema's in het moderne Amerikaanse denken: de Russische dreiging, de onwenselijkheid van wereldomvattende organisaties als de Verenigde Naties, de behoefte om de Amerikaanse cultuur zuiver en ongerept te houden en beveiligd te zijn tegen duivelse invloeden zoals de Europese Unie. Uiteraard geldt dat lang niet voor alle christelijke Amerika-

nen die Israël ondersteunen dat ze dit scenario geloven, maar voor een substantieel deel gaat dat wel op. Het premillennialisme, zoals die gedachtegang technisch genoemd wordt, is een wijdverbreide evangelische stroming in het Engelstalige christendom.

Liberalere christenen hebben waarschijnlijk meer oog voor de duurzame relevantie van de Bijbel, uitgaande van het feit dat het boek belangrijke zaken te melden heeft voor elke tijd, meer dan dat het precies zou voorspellen wat er in deze tijd aan de hand is. Heel veel christenen bezoeken Bijbelstudiegroepen, waarbij de deelnemers aan close-reading doen en proberen te ontdekken wat God hen leert via een bepaalde passage. Het antwoord 'niets' komt daarbij niet in aanmerking.

Ten derde is alles in de Bijbel *belangrijk* en *diepzinnig*. Er staan geen trivia in de Schrift, niets dat gelezen moet worden als oppervlakkig of onbetekend; in zekere zin komt dit punt dicht bij het vorige, de relevantie van het boek. De Bijbel is een boek vol goddelijke wijsheid, en er staan geen onbelangrijke teksten in. Dit kan tot problemen leiden, omdat veel mensen waarschijnlijk vinden dat sommige delen van de Schrift belangrijker zijn dan andere. De meeste protestanten hechten meer aan de Brief aan de Romeinen dan aan de brief van Judas of de Tweede Brief van Johannes, voornamelijk omdat Romeinen, met zijn doctrine van 'rechtvaardiging door geloof', grotendeels ten grondslag lag aan de Reformatie in de zestiende eeuw (zie hoofdstuk 16). Maar strikt genomen zal een conservatieve Bijbellezer volhouden dat er binnen de Schrift geen hiërarchie bestaat: alles is geïnspireerd door God en daarom is alles belangrijk. Lutheranen spreken soms over een 'canon binnen de canon', een centrale kern van echt belangrijke teksten binnen een periferie van minder belangrijke teksten. Maar de meerderheid van de andere protestanten, en ook van katholieken, volgt deze denkwijze niet.

Ten vierde is de Bijbel *consequent*. De christelijke lezer, zo wordt aangenomen, mag binnen de Bijbel niet een bepaald deel uitspelen tegen een ander deel. Als er tegenstrijdigheden lijken te zijn tussen twee teksten, dan dient er nog zorgvuldiger gelezen te worden totdat blijkt dat beide teksten onderling coherent zijn. Een klassiek voorbeeld hiervan zou de schijnbare paradox in het Nieuwe Testament zijn tussen Paulus en Jakobus over de kwestie van goede werken, dat wil zeggen

handelingen die lofwaardig zijn. Ogenschijnlijk lijkt Paulus te ontkennen dat mensen gerechtvaardigd worden door het doen van goede werken (zie Romeinen 3:21-4:12), terwijl Jakobus stelt dat goede werken van essentieel belang zijn, sterker nog, dat ‘geloof’ zonder goede werken leeg en vals is (zie Jakobus 2:14). Er zijn christenen geweest die stelden dat dit verschil onoverbrugbaar is: Maarten Luther (1483-1546) stelde voor om Jakobus uit de Bijbel te verwijderen omdat de tekst Paulus tegenspreekt. Maar voor conservatieve christenen is dit geen optie. Ze doen hun best om aan te tonen dat Paulus en Jakobus niet echt met elkaar in tegenspraak zijn, maar boodschappen brengen die, hoewel verschillend in accent, uiteindelijk verenigbaar zijn. In zekere zin wordt de consequentheid van de Schrift al verondersteld door de bewering dat hij waar is, aangezien twee boodschappen die onderling onverenigbaar zijn niet allebei waar kunnen zijn. Omdat de Schrift derhalve met één stem spreekt, kunnen obscure passages altijd nader worden toegelicht met transparantere passages.

Dat de Schrift consequent is lijkt een kenmerk te zijn van alle godsdiensten die een heilige tekst hebben.¹⁸ Vooral het jodendom gaat uit van de aanname dat de Bijbel coherent is. In de rabbijnse literatuur is een enorm aantal discussies te vinden die bedoeld zijn om aan te tonen dat schijnbare discrepanties in werkelijkheid onderling verenigbaar zijn. In de Babylonische Talmoed (Sabbat 13b) lezen we over de wapenfeiten van Chananja, de zoon van Hizkia, die driehonderd vaten olie gebruikte om zijn lamp 's nachts te laten branden terwijl hij discrepanties tussen het boek van Ezechiël en de Pentateuch (de eerste vijf boeken van de Bijbel, Genesis tot en met Deuteronomium) met elkaar in overeenstemming bracht. Maar het jodendom heeft er ook oog voor dat teksten uit de Bijbel soms met elkaar in dialoog gaan en dat er iets positiefs kan voortkomen uit een soort creatieve spanning, terwijl dit in het christendom geen algemeen gedeeld standpunt is. Christenen neigen ernaar te denken dat alle heilige teksten uiteindelijk met dezelfde stem moeten spreken. Dit geloof komt tot uiting in de pogingen om de evangeliën met elkaar in harmonie te brengen. Ze gaan ervan uit dat er een samenhangend verslag ten grondslag ligt aan de uiteraard onderling verschillende verslagen in de diverse evangeliën. Er bestaat een lange traditie van dit soort werk, die teruggaat tot in de vroegste eeuwen van het christendom. Sommige christenen denken

misschien, zoals Augustinus deed,¹⁹ dat kleinere discrepanties tussen de evangeliën niet van groot belang zijn, omdat er eensgezindheid bestaat over de belangrijke kwesties van de waarheid van hun boodschap;²⁰ maar conservatievere lezers zullen dat beschouwen als een gevaarlijk hellend vlak, dat zou kunnen eindigen in een algehele scepsis ten aanzien van de Bijbel.

Ten vijfde is het de bedoeling dat de Schrift gelezen wordt in overeenstemming met de inhoud van het christelijke geloof, met wat de christenen ‘de geloofsregel’ (zie hoofdstuk 13) noemen. Dit betekent zoiets als een fundamentele geloofsinhoud of samenvatting van wat er geloofd dient te worden. Sommige hedendaagse voorstanders van wat een theologische lezing van de Bijbel wordt genoemd, stellen dat onze lezing geregulariseerd zou moeten worden; ze gebruiken die term in technische zin om aan te geven dat die lezing dient te geschieden volgens de geloofsregel.²¹ Elke interpretatie van een Bijbelpassage die ervoor zorgt dat ze in conflict komt met wat christenen geloven moet een misinterpretatie zijn. Er bestaan joodse parallellen van dit idee, hoewel deze kwestie geen onderwerp van discussie is binnen het jodendom. Maar in beide religies is het onacceptabel om de Bijbel te lezen als tegenstrijdig met de grondbeginselen van het geloof, met name omdat – althans in vele varianten van het christendom – wat geloofd moet worden allereerst afgeleid wordt geacht van wat de Bijbel zegt. Hoe precies de relatie van het geloof tot de Bijbel ook wordt opgevat – en we zullen zien dat dit een uiterst complexe kwestie is – ze worden beide verondersteld elkaar te ondersteunen, niet onderling te conflicteren.

Dus, om terug te keren naar de Brief van Jakobus: als alleen de theorie van rechtvaardiging door geloof centraal staat in het christelijke geloof, dan moet Jakobus gelezen worden als ondersteuning daarvan, ondanks het feit dat hij de schijn tegen heeft. Er moet uit blijken, niet letterlijk dat geloof zonder goede werken dood is, maar dat de werkelijkheid van het geloof slechts zichtbaar wordt in de goede werken die gelovige mensen verrichten: zonder goede werken is hun geloof slechts schijn en niet waarachtig. (Dit kan een correcte interpretatie van Jakobus zijn. Mijn punt is hier simpelweg dat een gelovige min of meer verplicht is om te aanvaarden dat de Bijbel en de christelijke leer met elkaar in overeenstemming moeten zijn.) De Bijbel in over-

eenstemming brengen met de geloofstradities is een veelomvattende taak, hoewel degenen die dat doen zullen beweren dat er eigenlijk niets in overeenstemming te brengen valt, aangezien die twee volmaakt één zijn, maar dat het soms nodig is om aan te tonen dat dit werkelijk het geval is, vanwege twijfels of zorgen die sommige gelovigen ervaren. Een van de doelen die ik in dit boek nastreef is om aan te tonen dat er wel degelijk onverenigbare elementen zijn: dat de geloven die een beroep doen op de Bijbel er niet helemaal mee samenvallen, hoewel ze er wel degelijk nauw verwant mee zijn. In conservatievere christelijke en joodse kringen zal dit wel niet zonder meer worden geaccepteerd, maar er zijn zowel joden als christenen zijn die meer open staan voor het idee dat religie en heilige tekst uiteen kunnen lopen. Sommigen besteden zelfs helemaal niet veel aandacht aan de Bijbel. Maar de onderhandelingscriteria worden vaak bepaald door de conservatievere stromingen in beide religies. In dit boek zal ik proberen me bezig te houden met verschillende geloofsopvattingen inzake de Schrift door aan te tonen op welke manier de Bijbel en het geloof in de loop der eeuwen met elkaar verwant zijn geweest.

Antiek en modern

De Bijbel is derhalve allesbehalve dood in de moderne wereld. Maar hij leeft eerder als cultureel of religieus icoon, onderscheiden van andere boeken en vereerd – hetzij op wereldse hetzij op godsdienstige wijze – veeleer dan dat hij gelezen wordt zoals men andere boeken leest. Zowel in cultureel als religieus opzicht wordt de Bijbel als een uniek en bijzonder boek behandeld; met als gevolg dat veel van de vragen die wij stellen bij andere boeken vaak worden genegeerd: hoe is het Bijbelboek ontstaan, wie waren de auteurs en, bovenal, wat is de betekenis ervan? In menig christelijke kring wordt aangenomen dat het boek direct spreekt tot de christelijke gemeenschap, en dat vragen over oorsprong en geschiedenis van secundair belang zijn. Toch worden deze vragen soms gesteld door meer seculiere lezers, en ook door christenen die op het gebied van de Bijbel minder conservatief zijn. Ze zullen met verbazing bemerken hoeveel van die vragen beantwoord kunnen worden.